

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Андрушко А.В.,

старший викладач кафедри

цивільно-правових дисциплін ХГУП

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Цивільне процесуальне право є однією з галузей права, які у сукупності становлять систему права України. Специфіка цивільного процесуального права найбільш повно відображається у принципах, які виявляють характерні риси права взагалі, так і його галузі. Сучасний процес реформування цивільного процесуального законодавства неможливий без наукового теоретичного аналізу усталених підвалин, фундаментних блоків, керівних ідей та основоположних джерел будь-якої правової системи – принципів права. На сучасному етапі розвитку правової науки в Україні та близькому зарубіжжі запропоновані різні підходи до визначення принципів цивільного процесуального права та встановлення юридичної природи зазначеного поняття.

У цивільному процесуальному законодавстві України “принцип” не вживається як понятійна категорія, але ч. 3 статті 11 ЦПК України встановлює, що в разі відсутності закону, що регулює спірні відносини, суд застосовує закон, що регулює подібні відносини, а при відсутності такого закону суд виходить із загальних начал і змісту законодавства України. Інший підхід до розуміння принципів встановлено у статтях 3, 6 проекту ЦПК України від 10.01.2002 р., де під ними законодавець розуміє “загальні засади здійснення судочинства в Україні” [1]. Таке розуміння принципів цивільного процесуального права України законодавцем як “загальних начал (засад – за проектом ЦПК)”, відповідає тенденціям розгляду їх протягом багатьох років у науці.

“Принцип” походить від латинського principium – начало, основа у філософії, те, що лежить в основі деякої сукупності фактів або знань...із збереженням первинного відтінку – перший, основний, вихідний [2 – 4], наукове або моральне начало, правило, основа, від якої не відступають [5], основне вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки [6], первоначало, основне правило поведінки, керівне положення чи ідея, установка в будь-якій діяльності [7-9]. Проблема дослідження принципів цивільного процесуального права постала ще в дореволюційній Росії після дискусій у багатьох монографіях, брошурах та статтях, які стосувались реформи судочинства як за кордоном, так і в Росії зокрема. Так, Є.В. Васьковський під принципом цивільного процесу розумів постулат та загальні положення, які законодавець приводить у постановках стосовно приватних випадків [10].

У теорії цивільного процесу домінуючим є положення, за яким принципи цивільного процесуального права – це основні, керівні ідеї, засади, які знаходять свій вираз, свою фіксацію та зміст у нормах права [11].

Інша точка зору полягає в тому, що принципи цивільного процесуального права визначаються як найбільш загальна правова норма і є більш стабільними, ніж звичайні норми права. В.Ю. Мамницький робить висновок, що принципи цивільного процесуального права являють собою правові вимоги, ...об’єктивні за змістом і суб’єктивні за формою закріплення, які випливають з природи судової влади або з форми її здійснення, виражають специфічні риси і характеризують зміст цивільного процесуального права та перспективи його розвитку [12].

З таким твердженням В.Ю.Мамницького погодитись не можна, оскільки при зазначеному трактуванні нівелюються понятійні категорії принципу цивільного процесуального права і норми права. Поняття “принципу” співпадає у такому разі із поняттям “норми права”, і зазначені категорії підміняють одна одну. А це – неприпустимо, оскільки принцип і норма права співвідносяться через філософські категорії змісту і форми. У принципах втілюється головне, основне що у них міститься, а вирішальне – у правових нормах. На наш погляд, більш правильним слід вести мову не про “найбільш загальну правову норму”, а про “нормативно встановлені основні положення” чи засади.

О.В.Немировська принципи цивільного процесуального права розглядає через категорію загальних начал, які визначають весь лад процесу в цілому і всю систему цивільно-процесуальних дій та відносин... відповідно до завдань правосуддя [11]. В.І.Тертишніков визначає принципи цивільного процесуального права України як основні ідеї, уявлення про суд та правосуддя, які закріплені в цивільному процесуальному праві і внаслідок цього стали основними положеннями, якісними особливостями, що визначають характер цивільного процесуального права, порядок його застосування та перспективи подальшого розвитку [13]. Таке розуміння принципів може бути підтримане з певними застереженнями. У запропонованому визначенні не йдеться про те, чиї ідеї і уявлення закріплюються в принципах цивільного процесуального права; чим вони обумовлюються та якого кола осіб стосуються. Крім того, принципи закріплюються в нормах права, які набувають сили не на перспективу, а з часу дії таких норм, і безпосередньо не визначають перспективи подальшого їх розвитку, як зазначає автор, а тільки сприяють у їх визначенні.

Аналогічні зауваження стосуються визначення принципів цивільного процесуального права запропонованого О.В.Рожновим. Авторська позиція з приводу дефініції принципу цивільного процесуального права є неясною, хоча він і дотримується нормативної природи принципів та розуміння їх через ідею [14]. Абстрактний та нечіткий характер розуміння принципів цивільного процесуального права належить визначенню В.А.Бігуна, – принципи являють собою правові вимоги у сфері правосуддя з цивільних справ, які відображають закономірності державного та суспільного життя [15].

Розмаїття позицій дослідників пояснюється тим, що проблема принципів цивільного судочинства носить комплексний характер і її правильне вирішення можливе тільки з врахуванням багатосторонніх зв'язків принципів цивільного процесуального права з правовими і не правовими категоріями.

Так, принципи цивільного процесуального права об'єктивно пов'язані з природою юридичних норм, в яких принципи закріплюються і сферою їх реалізації – цивільним судочинством. У цьому аспекті ми поділяємо думку тих авторів, які стверджують, що принципи знаходять свій конкретний вираз та закріплення у нормі права, що у будь-якому випадку принципи правосуддя будуть носити нормативний характер. Існування принципів цивільного судочинства поза безпосереднім нормативним змістом права є неможливим [16].

Принципи цивільного процесуального права віднаходять свій прояв і правову регламентацію у нормах права та є такими тільки за умови їх нормативного закріплення. Більше того, як нормативно-керівні начала або основи принципи тому й функціонують, що їх положення, суть і зміст втілені в нормах цивільного процесуального права [17]. Нормативний аспект принципів цивільного процесуального права свідчить про те, що в об'єктивному вигляді вони становлять собою загальні норми права, дотримання яких є обов'язковим та забезпечується примусом держави. Але не слід ототожнювати норму права та принцип. На наш погляд, підхід до розв'язання цієї проблеми слід шукати в існуючих взаємозв'язках між поняттями “принцип” та “норма” права:

1. Взаємозв'язок цивільних процесуальних принципів і норм цивільного процесуального права виявляється у їх єдності. Норми права розкривають об'єктивні умови життя суспільства, тобто є формою відображення суті права. Принципи опосередковано відображають державну волю народу, його погляди, прагнення суспільства щодо характеру, мети, вияву здійснення правосуддя, демократизм цивільного процесу, сутність та зміст цивільного процесуального права України.

2. Принципи як і правові норми відображають суспільно-економічні основи суспільного життя, якими принципи цивільного судочинства обумовлені та від яких походять.

3. Визначаючи зміст правових норм, принципи правосуддя в цивільних справах забезпечують єдність, спрямованість та узгодженість норм цивільного процесуального права. Саме через спрямованість державної волі реалізується погляд народу України на оновлення та зміну суспільних відносин у цілому, а значить і елементну базу, структуру, зміст, роль цивільного процесуального права та правосуддя, яке здійснюється на загальних і керівних засадах закріплених у нормах цивільного процесуального права – принципах. Але ми вважаємо помилковим положення, яким допускається повна схожість принципів та норм права, хоч, безумовно, подібність їх окремих складових не може ігноруватися.

Із взаємозв'язку принципів цивільного процесуального права з нормами права виникає проблема регулятивної ролі принципів, яка, на наш погляд, є суттєвою ознакою принципів судочинства. Регулятивність норм права визначається притаманною їм активністю і матеріальністю по врегулюванні конкретних правовідносини. Регулятивність принципів цивільного процесуального права проходить на більш високому рівні, вона є абстрактною і всезагальною. Принципи цивільного процесуального права визначають загальні поняття, хід і зміст судового розгляду цивільних справ, вказують на специфіку даної галузі права, її якісні особливості. Зазначені положення конкретизуються у нормах цивільного процесуального права і проводять більш глибоку регламентацію інститутів цивільного судочинства.

Таким чином нормативно-регулятивний характер принципів цивільного процесуального права полягає в тому, що зафіксовані у праві принципи набувають значення загальних правил поведінки, яким властивий загальнообов'язковий державновладний характер, притаманний як нормам-принципам, так і принципам, які виводяться з норм. З огляду на вищесказане ми вважаємо цілком обґрунтованим те, що в центрі уваги вчених виявилася нормативна природа принципів цивільного процесуального права. Тільки в правових нормах цивільного процесуального законодавства принципи набувають загальнообов'язкового і державно владного значення. Тому тільки нормативне закріплення принципів цивільного процесуального права покладе кінець їх стихійному прояву, дії, формулюванню і правовому розумінню. В решті решт покладе кінець тому, коли один автор нараховує 16 принципів, а інший – всі 26 [36]. Нормативний підхід до закріплення принципів цивільного процесуального права, а в їх числі принципу диспозитивності, покладе врешті-решт кінець науковим дискусіям щодо доцільності закріплення всіх принципів цивільного процесуального права. Формулювання норм цивільного процесуального законодавства має обов'язково передбачати врахування положень принципів цивільного процесуального права в цілому. Принципи цивільного процесуального права мають фіксуватися у правових нормах.

Відомо, що існує два способи вираження принципів права:

а) текстуальний – безпосереднє формулювання принципів у нормах права. При цьому способі нормативного закріплення принципи можуть формулюватися у статтях які містять лише перелік принципів; містять короткий опис суті принципів; виражають конкретний зміст принципу із певною долею деталізації;

б) змістовий або смисловий – виведення змісту принципів права із змісту нормативно-правових актів.

Текстуальне закріплення принципів знаходить свій вираз зокрема у Конституції України (статті 1, 3, 8, 15, 18, 125, 126, 129 тощо); Законі України “Про Конституційний Суд України” [19], який проголошує принципи діяльності Конституційного Суду України (стаття 4); Законі України “Про судоустрій України” (статті 10, 14 тощо) [20]; нормах Цивільного процесуального кодексу України (статті 6, 9, 10, 15, 160 тощо)[21]. Важливою віхою розвитку сучасного етапу правотворчості в Україні є те, що кількість нормативно-правових актів, де передбачаються окремі статті щодо як принципів права, так і принципів цивільного процесуального права неухильно збільшується.

На нашу думку, вказаний процес є позитивним і практику текстуального закріплення принципів Цивільного процесуального права України слід продовжити. Принципи цивільного процесуального права повинні отримати однанітне закріплення у вигляді статей ЦПК України, які б вміщували їх стислі поняття у Розділі I “Загальні положення”. Тому ми пропонуємо передбачити у новому ЦПК України самостійну Главу I “Принципи цивільного судочинства України”, як це, наприклад, зроблено у ЦПК Угорщини, Білорусії, Казахстану.

Виходячи з вищенаведених аналітичних суджень, принципами цивільного процесуального права, на наш погляд, будуть *обумовлені соціально-економічними основами суспільного життя нормативно-правові основоположні засади демократичного характеру, які встановлюють завдання і мету правосуддя в цивільних справах, визначають характер, зміст і побудову цивільного судочинства; регламентують процесуальну діяльність та закріплюють процесуально правові повноваження суду та правове становище учасників процесу.*

З наведеного визначення можна сформулювати характерні ознаки принципів цивільного процесуального права:

- ідейна спрямованість – в основі принципу цивільного процесуального права закладена певна ідея, яка є передумовою виникнення принципу та обумовлюється соціально-економічними основами суспільного життя;

- нормативність та текстуальне закріплення – принцип знаходить свій прояв у нормі права через практику його текстуального нормативного закріплення;

- наявність правового погляду – розкриття суті принципу неможливе без наявності правового погляду на певне явище, завдяки чому принцип набуває справжнього завершеного правового змісту;

- джерело походження – наявність зовнішнього носія правового погляду, ідеї.

- демократичність – принципи цивільного процесуального права є елементом людської культури, цінностями ідеологічного порядку, таких як поділ влад, правова держава, громадянське суспільство, рівність, незалежність і свобода у діях суб’єктів громадянського суспільства;

- загальність і дієвість – принципи цивільного процесу повинні віднаходити свою дію на всіх стадіях цивільного процесу та у всіх видах проваджень у цивільних справах;

- системність, автономність, визначеність – цивільно-процесуальні принципи повинні мати свій окремо визначений зміст. Елемент змісту одного принципу не повинен дублювати елементів змісту інших принципів цивільного процесуального права;

- регулятивність.

Суть і значення принципів цивільного процесуального права полягає у тому, що вони лежать в основі даної галузі права, виступають гарантом законного, обґрунтованого, справедливого відправлення правосуддя у цивільних справах. Недотримання принципів цивільного процесуального права під час здійснення правосуддя тягне незаконність і подальше

скасування судового рішення. Ними забезпечується внутрішня логічна єдність всіх елементів цивільного процесу та права в цілому – норм, інститутів, проваджень, а також стабільність цивільного процесуального права, консолідація правотворчості і правосуддя в цивільних справах. Принципам цивільного процесуального права притаманною є регулятивна роль у праві, завдяки чому вони набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий юридично владний характер. Засади цивільного судочинства закріплюються на конституційному рівні і є орієнтирами розвитку суспільства, держави та правосуддя в цивільних справах в Україні. Вони закріплюють та окреслюють певні межі дії та місце кожного окремо взятого принципу у правовій системі та власне на певних стадіях здійснення цивільного судочинства тощо.

Таким чином, принципи цивільного процесуального права віддзеркалюють специфіку й зміст даної галузі, визначають якісні її особливості, є проявом предмета методу регулювання цивільного процесуального права. Охоплюючи правові інститути та зміст цивільного процесуального права, принципи визначають мету цивільного процесу та методи її досягнення, характер і зміст діяльності суб'єктів розгляду цивільних справ на стадіях розвитку цивільного процесу. Принципи сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм цивільного процесуального права, виступають основою для законодавчої практики, підготовки, розробки і прийняття відповідних їм за змістом правових норм та подальшого їх вдосконалення. Принципи цивільного процесуального права характеризують суть та значення права як регулятора суспільних відносин у галузі здійснення правосуддя в цивільних справах, його соціальну цінність. Особливо велика роль принципів у тих випадках, коли у зв'язку з відсутністю правової регламентації спірних суспільних відносин суд застосовує аналогію права (закон, який регулює подібні відносини, а при відсутності такого закону суд виходить із загальних начал і змісту законодавства).

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Проект Закону України від 10.01.2002 р. № 8436. Суб'єкт законодавчої ініціативи: Кабінет Міністрів України.
2. Короткий тлумачний словник української мови / Укл. Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, В.Л. Карпова та інші; Відп. ред. Л.Л. Гумецька. – К.: Рад. школа, 1978. – С. 214.
3. Теория государства и права / Под ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юринформ, 1995. – С. 95 – 96.
4. Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1974. – С. 616.
5. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М., 1980. – Т. 3. – С. 431.
6. Українська радянська енциклопедія. Видання друге. – Головна редакція УРЕ. – Київ, – т. 9. – 1983. – С. 91.
7. Словник інішомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – Головна редакція УРЕ. – К., 1974. – С. 547.
8. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – С. 382.
9. Малый толковый словарь русского языка / В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. – М.: Русский язык, 1990. – С. 439.
10. Васьковский Е.В. Курс гражданского процесса. Т. 1. – М.: Башмаковы, 1913. – С. 356.
11. Немировська О.В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Інститут держави та права ім. В.М. Корецького. – К., 1999. – С. 8.
12. Мамницький В.Ю. Принцип змагальності у цивільному судочинстві: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 1995. – С. 8.
13. Цивільне процесуальне право України : Підручник для юрид. вузів і фак./ В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, Є. Г. Пушкар та ін. / За ред. В. В. Комарова. – Харків: Право, 1999. – С. 31.

14. Рожнов О.В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – С. 7 - 8.
15. Бегун А.В. Конституционный принцип участия представителей общественных организаций и трудовых коллективов в гражданском судопроизводстве: Автореф. дис. ... канд. юр. наук. – Харьков, 1988. – С. 12.
16. Тертышников В. И. Гражданский процесс. Курс лекций. – Х.: РИРЕГ, 1995. – С. 12.
17. Омельченко М.П. Проблеми об'єктивної істини в цивільному процесуальному праві України: Навчальний посібник. – К.: Поліграфцентр Київського університету імені Тараса Шевченка, 1996. – С. 9.
18. Штефан М.Й. Цивільний процес. Підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Ін Юре. – 1997. – С. 29.
19. Про Конституційний суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 49. - Ст. 272.
20. Про судоустрій України: Закон України від 5 червня 1981 р. // Відомості Верховної Ради. - 1981. - № 24. - Ст. 357.
21. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.07.63 // Відомості Верховної Ради. – 1963. – № 30. – Ст. 464.

*Чудик-Білоусова Ф.Ф.,
викладач Національної академії
прикордонних військ України
імені Богдана Хмельницького*

ДОПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ВІЙСЬКОВОГО МАЙНОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Однією із найважливіших функцій держави є її оборонна функція, яка реалізується певною категорією осіб - громадян країни шляхом їх участі у визначених державою спеціальних формуваннях. Такими формуваннями згідно чинного законодавства визнаються Збройні сили України та інші військові формування, створені відповідно до закону (Прикордонні війська України, Служба безпеки України, внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України та інші) (далі – військові формування). У період реформування правової системи України та проведення військової реформи все більшої актуальності набуває правовий статус військовослужбовців – громадян України, які забезпечують реалізацію оборонної функції держави.

Прийняття Конституції України знаменує новий етап на шляху до правової держави та вдосконалення діючого законодавства України, в тому числі й військового. Зміст багатьох правових норм та інститутів чинного військового законодавства застарів та не в повній мірі відображає потреби правової регламентації суспільних відносин, які властиві військовим формуванням держави. Участь громадян України у військових формуваннях обумовлює специфіку їх прав і обов'язків, більш детально регламентує їх реалізацію у порівнянні з іншими громадянами. Відсутність чіткого правового регулювання даних відносин утруднює правозастосувальну практику у військових частинах та призводить до необґрунтованого зниження рівня правових гарантій військовослужбовців та військовозобов'язаних. Тому в